

Έντυπα που αφορούν την εικαστική αγωγή μικρών παιδιών (περιόδου 1980-2006)

Απόστολος Μαγουλιώτης*

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα μελετά τα τελευταία αναλυτικά προγράμματα σπουδών και το σχεδιασμό των βιβλίων του μαθήματος των Εικαστικών της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Κυρίως ανιχνεύει την ελεύθερη αγορά, για να διαπιστωθεί κατά πόσο συμβάλλει στην έκδοση εντύπων των εικαστικών που αφορούν στην αγωγή μικρών παιδιών. Στην προσπάθεια αυτή παρατηρείται ότι κατά την περίοδο 1980-2006 οι ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι εμφανίζουν μια αντίθεση σε έντυπα εικαστικού περιεχομένου που διαβάζονται από παιδιά ή με τη μεσολάβηση των ενηλίκων ή των εκπαιδευτικών. Αυτά αναλύουν ένα θέμα ή πολλά, περιγράφουν μορφές των εικαστικών τεχνών και δραστηριότητες για παιδιά, κάποια παρουσιάζουν καλλιτέχνες και έργα τους, και άλλα πληροφορούν για τη διδακτική και την εικαστική δημιουργία των μικρών παιδιών κ.ά.

Λέξεις κλειδιά: Έντυπα, βιβλία, προσχολική και πρωτοσχολική εικαστική αγωγή.

1. Εισαγωγικά

Διανύουμε μια εποχή μεγάλης και ποικίλης παραγωγής έντυπου παιδαγωγικού υλικού. Όσον αφορά τη Δημόσια Εκπαίδευση, το Π.Ι και το ΥΠΕΠΘ (ως χώροι σχεδιασμού και παραγωγής έντυπου παιδαγωγικού

---

* Ο Απόστολος Μαγουλιώτης είναι Επίκουρος Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

υλικού), ολοκληρώνουν την έκδοση των νέων σχολικών βιβλίων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Όμως, το εύρος των Εικαστικών (όπως και κάθε άλλου διδακτικού αντικειμένου) είναι αδύνατο να συμπεριληφθεί μέσα σ' ένα διδακτικό πακέτο. Γι' αυτό επιστήμονες, καλλιτέχνες και συγγραφείς, οι οποίοι παρακολουθούν την πορεία της εκπαίδευσης και συνεργάζονται με τους εκδοτικούς οίκους της ελεύθερης αγοράς, σχεδιάζουν και παράγουν προϊόντα, για να καλύπτουν τέτοιες εκπαιδευτικές ανάγκες. Έτσι στην παρούσα διερεύνηση προσεγγίζονται οι χώροι σχεδιασμού του έντυπου παιδαγωγικού υλικού της Εικαστικής αγωγής (θεωρητικό μέρος) και καταγράφονται τα έντυπα, τα οποία εκδόθηκαν στην ελεύθερη αγορά κατά την περίοδο 1980-2006, με περιεχόμενο σχετικό με την Εικαστική αγωγή της προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας (έρευνα πεδίου).

2. Θεωρητικό μέρος της έρευνας

2.1. Ο σχεδιασμός του έντυπου υλικού εικαστικής αγωγής της Δημόσιας Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Τα Εικαστικά ως αντικείμενο μάθησης προσφέρεται στα προγράμματα σπουδών του Δημόσιου Ελληνικού Δημοτικού Σχολείου¹ από το 1834 (και εντεύθεν) και του Νηπιαγωγείου² από το 1896 (και εντεύθεν). Ειδικά στα δύο τελευταία αναλυτικά προγράμματα σπουδών του 1982 και προπαντός του 2002³ (του Π.Ι) δίνεται μια ιδιαίτερη έμφαση στο διδακτικό αντικείμενο των Εικαστικών. Έτσι το προτεινόμενο περιεχόμενο του γνωστικού αντικειμένου των εικαστικών που αφορά στην προσχολική ηλικία είναι σχεδόν το ίδιο μ' αυτό της πρωτοσχολικής ηλικίας σε μια μορφή βαθμιαίας εξέλιξης και απαιτήσεων. Αυτό περιλαμβάνεται σε 6 άξονες: 1ος Εξοικείωση με απλά υλικά, μέσα και τεχνικές, 2ος Απλά μορφικά στοιχεία, 3ος Θέματα, 4ος Μορφές εικαστικών τεχνών, 5ος Έργα τέχνης, 6ος Κριτική, καλαισθησία. Με διάφορους συνδυασμούς όλων αυτών των αξόνων προτείνεται να οργανωθεί ένα κατάλληλο και ελκυστικό περιβάλλον με διδακτικές εικαστικές παρεμβάσεις, μέσα από το οποίο θα δίνονται ευκαιρίες να αναπτυχθούν γενικά οι ικανότητες των παιδιών:

- *Να διακρίνουν την ομορφιά στη φύση, στο περιβάλλον και στα έργα τέχνης, με τα οποία θα έρχονται σε επαφή.*

- Να αναπτύσσουν ενδιαφέρον για την καλλιτεχνική δημιουργία καθώς και την επιθυμία να συμμετέχουν σε καλλιτεχνικές δραστηριότητες.
- Να παρατηρούν, να πειραματίζονται με διάφορα υλικά και τεχνικές, να ερευνούν και να χρησιμοποιούν τις εμπειρίες και τις ιδέες τους ως στοιχείο καλλιτεχνικής δημιουργίας και έκφρασης.
- Να ανακαλύπτουν ότι η τέχνη είναι μέσο έκφρασης και επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων.
- Να χρησιμοποιούν την τέχνη σε συνδυασμό με άλλες δραστηριότητες του προγράμματός τους.

Εκτός από τους ρεαλιστικούς στόχους τα νέα αναλυτικά προγράμματα του Π.Ι. προτείνουν ένα σχεδιασμό εικαστικών δραστηριοτήτων, κατά τον οποίο θα λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες, τα ενδιαφέροντα, και οι ικανότητες των παιδιών αυτής της ηλικίας. Επίσης με τις κατάλληλες παρεμβάσεις οι εικαστικές δραστηριότητες καλό είναι να βασίζονται στις προϋπάρχουσες γνώσεις, να εξασφαλίζεται η ενεργητική συμμετοχή των παιδιών, να προάγεται η διαθεματικότητα κ.ά. όπως επιτάσσει η σύγχρονη εκπαίδευση⁴. Μετά από αυτόν τον προγραμματισμό και για πρώτη φορά (στην ελληνική εκπαίδευση) προτείνεται συγγραφική διδακτικών πακέτων των εικαστικών. Ο σχεδιασμός αυτών των εντύπων προτάθηκε να αξιολογείται με τα παρακάτω κριτήρια⁵: α) Για το «βιβλίο του Μαθητή» θα κρίνεται συνολικά: *το περιεχόμενο, η δομή και η οργάνωση, η λειτουργικότητα και η αισθητική, η παιδαγωγική και η διδακτική καταλληλότητα καθώς και η τεχνική αρτιότητα των εντύπων*, β) Για το *Τετράδιο Ασκήσεων του Μαθητή* θα κρίνεται η άμεση σύνδεση με το βιβλίο του μαθητή, και η ύπαρξη εργασιών δημιουργικότητας, εξάσκησης, εμπέδωσης κ.ά., γ) Για το *Βιβλίο του Δασκάλου*, θα αξιολογούνται: οι γενικές οδηγίες, οι διδακτικές προτάσεις, οι πηγές και το εποπτικό υλικό, αλλά και οι προτάσεις αξιολόγησης κ.ά. Βάσει αυτών των δεδομένων σχεδιάστηκαν τα έντυπα των πακέτων του παιδαγωγικού υλικού των Εικαστικών, τα οποία εκδόθηκαν το Σεπτέμβριο του 2007. Έτσι σήμερα μαθητές και δάσκαλοι έχουν τα δικά τους βιβλία -πακέτα: το 1ο για τις τάξεις Α'-Β', το 2ο για τις τάξεις Γ'-Δ' και το 3ο για τις τάξεις Ε'-ΣΤ' του Δημοτικού Σχολείου. Περίπου με το ίδιο περιεχόμενο σχεδιάστηκε και το αντικείμενο των Εικαστικών, το οποίο περικλείεται στο βιβλίο *Οδηγός Νηπιαγωγού*, εκδόθηκε το 2006 και με τα ίδια κριτήρια αξιολογήθηκε.

2.2. Τα έντυπα της εικαστικής αγωγής στην ελεύθερη αγορά.

Εδώ και τριάντα χρόνια σχεδόν, η ελεύθερη ελληνική αγορά, όπως είναι γνωστό, εκδίδει τα δικά της έντυπα, στα οποία ανατρέχει συχνά η δημόσια και η ιδιωτική εκπαίδευση. Όσον αφορά τα έντυπα αυτά, μέχρι σήμερα, δεν εντοπίστηκε καμία έρευνα, η οποία να έχει καταγράψει το εύρος των εκδόσεων, να αξιολογεί ή να περιγράφει: το περιεχόμενο, τη δομή, την παιδαγωγική και διδακτική καταλληλότητά τους, το αισθητικό και λειτουργικό μέρος, την τεχνική αρτιότητα κ.ά. Δεν έγιναν δηλαδή κάποιες ιδιαίτερες⁶ έρευνες γύρω από το σχεδιασμό και την αξιολόγηση του έντυπου παιδαγωγικού υλικού των Εικαστικών για μικρά παιδιά. Υπάρχουν όμως αρκετές εργασίες που ασχολούνται: με τις αξίες των Εικαστικών, με τη δημιουργικότητα των μικρών παιδιών⁷, με την παρατήρηση και τη φαντασία⁸. Επίσης βρέθηκαν εργασίες, οι οποίες περιγράφουν ποικίλες καλλιτεχνικές μορφές έκφρασης των παιδιών⁹ ή μας πληροφορούν για τρόπους προσέγγισης και εικαστικής δημιουργικότητας. Π.χ. του Guilford¹⁰, για δραστηριότητες σύλληψης ιδεών ή του Torrance¹¹ για δραστηριότητες τύπου τεστ. Ακόμη υπάρχουν αναφορές που ασχολούνται με τα έργα τέχνης και τους τρόπους προσέγγισης των παιδιών¹².

Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές¹³ εντοπίστηκαν και δραστηριότητες ακατάλληλες, στις οποίες ο ενθουσιασμός των παιδιών για εξερεύνηση και πειραματισμούς και γενικώς η ευχαρίστηση της ατομικής έκφρασης που αντλούν από την καλλιτεχνική δημιουργικότητα μπορεί να χαθούν ίσως για πάντα. Πρόκειται για τις γνωστές δραστηριότητες, που περιέχουν εικόνες με περιγράμματα, τις οποίες τα παιδιά χρωματίζουν ή κόβουν ή κολλούν και άλλα.

Σε ορισμένα παιδιά αρέσει να χρησιμοποιούν εικαστικά υλικά και χωρίς καθοδήγηση, παράγουν έργα πολύ εκφραστικά. Άλλα παιδιά, όταν τους δίνονται διάφορα υλικά και αφήνονται να δουλεύουν, χωρίς κάποια καθοδήγηση και έμπνευση, μπορεί να συναντήσουν δυσκολίες, ισχυρίζεται η Charman¹⁴. Επομένως, ένας από τους σκοπούς της καλλιτεχνικής αγωγής είναι να βοηθήσει τα παιδιά να παράγουν δικές τους ιδέες¹⁵ για να εκφραστούν εικαστικά.

Για την *αισθητική παρουσίαση του εντύπου* έχουν γραφτεί αρκετά. Ο Dabner¹⁶, π.χ., μας προτείνει κάποιες βασικές αρχές, ως προς την επιλογή του σχήματος του εντύπου, τις γραμματοσειρές του, τα χρώματα, τις εικόνες, το κείμενο κ.ά. Ο Κίτσαράς¹⁷ δίνει βαρύτητα στην αισθητική του εξωφύλλου και στον τίτλο του περιεχομένου γιατί αποτελούν στοι-

χεία έλξης του αγοραστή. Ακόμη, κατά τον Καρακασίδη¹⁸, η εξωτερική όψη ενός εντύπου προδιαθέτει τον καταναλωτή. Επίσης το μέγεθος του εντύπου εξαρτάται από το χώρο αποθήκευσής του, τις απαιτήσεις του χρήστη ή την ηλικία του αναγνώστη. Συνήθως εμφανίζονται σε σχήμα: τετράγωνου, παραλληλόγραμμου και σε ελάχιστες περιπτώσεις σε σχήμα τρίγωνου ή κύκλου κ.ά. Ειδικά το έντυπο σε τετράγωνο σχήμα (λόγω της ισόπλευρης δύναμης) προκαλεί ένα αίσθημα: κανονικότητας, δύναμης, σταθερότητας, ισορροπίας, ομαλότητας. Ενώ το παραλληλόγραμμο (ορθογώνιο) προκαλεί ένα αίσθημα σταθερότητας, δυναμισμού και κομψότητας¹⁹. Επίσης τα υλικά και η μορφή κατασκευής του καθορίζονται από τον τρόπο και τη συχνότητα χρήσης του εντύπου. Τα χρώματα του εντύπου είναι ίσως το ισχυρότερο στοιχείο επικοινωνίας, π.χ., το κόκκινο λειτουργεί ως συναγερμός ισχυρίζεται και ο Cookman²⁰. Τα χρώματα είναι ένα από τα βασικά στοιχεία εμφάνισης ενός εντύπου, γιατί απευθύνεται στο μάτι και στα συναισθήματα του αγοραστή-χρήστη. Τα χρώματα είναι αυτά που θα τραβήξουν την προσοχή του αγοραστή και τα θερμά χρώματα (κόκκινο, πορτοκαλί, κίτρινο) ή αλλιώς σκληρά κατά τον Cookman, είναι ευδιάκριτα, γι' αυτό επιδρούν περισσότερο στα μάτια μας από τα μαλακά ή ψυχρά χρώματα (μπλε, πράσινο, μοβ). Ακόμη τα φωτεινά χρώματα είναι πιο διεγερτικά από τα σκούρα ή γκριζα χρώματα. Γι' αυτό τα προϊόντα που έχουν έντονα χρώματα και αντιθέσεις είναι αυτά που προσελκύουν περισσότερο τα μικρά παιδιά (εξάλλου έτσι εμφανίζονται τα χρώματα και στα δικά τους έργα) υποστηρίζουν οι Epstein & Τρίμη²¹. Στα παιδιά αντίθετα δεν αρέσουν οι μουντές ή σκουρόχρωμες αποχρώσεις. Για τον Παπασπύρου²² οι γραμματοσειρές στα έντυπα, τα οποία προορίζονται για παιδιά μέχρι 6 ετών κυμαίνονται σε μέγεθος 14-18 (3 χιλ.), για παιδιά 7-8 ετών σε μέγεθος 14-16 (2,3 χιλ.) και από 9 ετών και πάνω τα έντυπα μπορούν να φέρουν κείμενα με γραμματοσειρές μεγέθους 12 (2 χιλ.). Επίσης, αποφεύγεται το μεγάλο μήκος των στίχων, γιατί είναι κουραστικό στο μάτι, το οποίο θα αναγκάζεται να πηγαινοέρχεται σε μεγάλες διαδρομές. Επίσης, ευανάγνωστα κείμενα είναι εκείνα που έχουν όρθια πεζά γράμματα και όχι πλάγια ή κεφαλαία, ενώ τα μαύρα γράμματα είναι πιο ευανάγνωστα, όταν έχουν «κίτρινωπό» φόντο προτείνει ο Sargent²³.

Η *Εικονογράφηση του εντύπου* είναι στοιχείο σημαντικό για τα παιδιά της ηλικίας, στην οποία αναφερόμαστε. Βέβαια η αξία της εικόνας, ανακαλύφθηκε στην εποχή των σπηλαίων, κατά την οποία εκτός των άλλων, χρησίμευε και ως μέσο «μάθησης». Επίσης κατά τον 4ο και 5ο αιώνα ο χριστιανισμός άρχισε να εικονογραφεί τους ναούς με σκηνές από την

Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, ώστε αυτές να χρησιμεύσουν ως βιβλία για τους πιστούς που δεν γνώριζαν ανάγνωση²⁴. Έτσι οι αγράματοι πιστοί πλησίαζαν τις εικόνες που κοσμούσαν τους ναούς και τις διάβαζαν σαν τις λέξεις ενός βιβλίου. Αργότερα η εικονογράφηση γίνονταν στα παράθυρα, δηλαδή με τη τέχνη του βιτρώ. Στη συνέχεια εμφανίζονται μορφές βιβλίων που αποτελούνταν σχεδόν αποκλειστικά από εικόνες ενώ είχαν ελάχιστες λέξεις σε μορφή λεζάντας στις άκρες της σελίδας ή κάτι σε συννεφάκια, όπως τα σημερινά κόμικς²⁵. Ήταν βιβλία με δύο ή περισσότερες εικόνες σε κάθε σελίδα. Η παρουσία των εικόνων αποτελεί σημαντικό εργαλείο μέσα στα έντυπα που προορίζονται για παιδιά, ιδιαίτερα βέβαια οι πολύχρωμες εικόνες.

Η αξία της εικόνας διαγράφεται πολύ σωστά και στο γνωστό ρητό: «*μία εικόνα αξίζει όσο χίλιες λέξεις*». Η εικόνα «*είναι η ίδια οπτικό κείμενο, ένας άλλος τρόπος έκφρασης ή αφήγησης. Για το λόγο αυτό το εικονιστικό μέρος του βιβλίου πρέπει να διαβάζεται και οπτικά, να εμπεριέχει αυτοδύναμα το περιεχόμενο και το μήνυμα του να είναι ευθέως αναγνωρίσιμο*»²⁶. Η εικονογράφηση παίζει σημαντικό ρόλο στα έντυπα που προορίζονται για παιδιά, τα οποία δεν γνωρίζουν ακόμη ανάγνωση. Τα βιβλία των εικαστικών, ειδικά με εικόνες έργων τέχνης, επιδρούν μαγευτικά στα μάτια των παιδιών ανεξάρτητα από τις γλωσσικές τους ικανότητες. Όμως, η μορφή και το περιεχόμενο των εικόνων πρέπει να ανταποκρίνεται στα ενδιαφέροντα και στις ικανότητες των παιδιών και να χαρακτηρίζεται από απλότητα²⁷. Οι ενδιαφέρουσες εικόνες παρακινούν το παιδί να παρατηρεί συχνά τα έντυπα και με τον τρόπο αυτό παρακινείται στο να μιλήσει, να διηγηθεί, να ρωτήσει, να αντιληφθεί και να μάθει. Επίσης, πέρα από την προώθηση της γλωσσικής εξέλιξης, παροτρύνεται η λειτουργία της σκέψης και ασκείται η αντίληψη του παιδιού²⁸. Ειδικά με βάση αυτές τις απόψεις, σχεδιάζονται και βιβλία μάθησης για μικρά παιδιά (προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας), τα οποία εμφανίζουν μειωμένη αναγνωστική ικανότητα²⁹. Βέβαια υπάρχουν και βιβλία με εικόνες, οι οποίες συνοδεύονται από μικρά κείμενα, τα οποία βοηθούν ή συμπληρώνουν την κατανόησή τους. Οι εικόνες είναι μέσα άμεσης πληροφόρησης, που βοηθούν το παιδί στην εύρεση εννοιών. Επίσης οι εικόνες γίνονται μέσα σύνδεσης σχέσεων, αιτία συζήτησης, εξήγηση επιθυμιών, εξάσκηση παρατήρησης και αντικείμενο παιχνιδιού³⁰.

3. Τα ερωτήματα και ο στόχος της έρευνας

Α. Μετά από όλα αυτά που προαναφέρθηκαν, στην παρούσα έρευνα ορίστηκαν τα παρακάτω ερωτήματα ως στοιχεία καταγραφής και ταξινομήσης (σ' ένα πρώτο επίπεδο παρατήρησης- αξιολόγησης) των εντύπων της εικαστικής αγωγής, που κυκλοφορούν στην ελεύθερη ελληνική αγορά και απευθύνονται στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία.

Τα ερωτήματα που διατυπώθηκαν ήταν:

- α. Τι αριθμός εντύπων (των εικαστικών) κυκλοφορεί στην ελληνική ελεύθερη αγορά;
- β. Τι μορφές έχουν τα έντυπα των εικαστικών ως μέσα αγωγής;
- γ. Τι περιεχόμενα-θέματα πραγματεύονται;
- δ. Πόσα έντυπα μπορούν να χρησιμοποιηθούν άμεσα από τα μικρά παιδιά και πόσα έμμεσα από τους ενήλικες - παιδαγωγούς;
- ε. Πόσα έντυπα πραγματεύονται γενικές εικαστικές γνώσεις;
- στ. Πόσα έντυπα αναλύουν ειδικές εικαστικές γνώσεις;
- ζ. Πόσα έντυπα προτείνουν εικαστικές διεπιστημονικές ή διαθεματικές προσεγγίσεις;

Ως χρονολογική περίοδος της έρευνας ορίστηκε το διάστημα 1980-2006, χρόνος σχεδιασμού και εφαρμογής των δύο τελευταίων προγραμμάτων σπουδών (Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης) του Π Ι. και του ΥΠΕΠΘ.

Β. Ο πρώτος στόχος της έρευνας ήταν να ανιχνευτεί η ελεύθερη ελληνική αγορά για να καταγραφεί το έντυπο παιδαγωγικό υλικό των Εικαστικών (που απευθύνεται στην προσχολική και πρωτοσχολική αγωγή). Δεύτερος στόχος είναι να ταξινομηθεί αυτό το έντυπο υλικό σε ανάλογα ζητήματα, τα οποία προσεγγίζουν ανάγκες, ενδιαφέροντα, ικανότητες των παιδιών κ.ά., όπως προτείνονται στα νέα αναλυτικά προγράμματα σπουδών.

4. Μεθοδολογία – Δείγμα

Για τη συλλογή των στοιχείων της έρευνας πεδίου πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε χώρους παρουσίασης του εξεταζόμενου υλικού, όπως: βιβλιοπωλεία, βιβλιοθήκες (δημοτικές, ιδιωτικές, σχολικών μονά-

δων, ειδικών εργαστηρίων εικαστικών κ.ά.), και καταγράφηκαν τα έντυπα παιδαγωγικού υλικού των Εικαστικών, ως εξής:

- Ταξινομήθηκαν σύμφωνα με τους στόχους της έρευνας.
- Δεν καταγράφηκαν τα έντυπα εκείνα που εκδόθηκαν από τα μουσεία και χρησιμοποιούνται στο χώρο τους, γιατί πληρούν ειδικούς στόχους και προϋποθέσεις.
- Δεν καταγράφηκαν τα έντυπα εκείνα τα οποία περιέχουν εικόνες με περιγράμματα και ζητούν από τα παιδιά να τις γεμίσουν με χρώματα ή με άλλο συγκεκριμένο υλικό ή να κοπούν ή να κολληθούν. Γιατί αυτά τα έντυπα δεν παροτρύνουν τα παιδιά σε καμία προσωπική πρωτοβουλία ή παρέμβαση και δεν περικλείουν στόχους, που περιγράφουν τα αναλυτικά προγράμματα του Π.Ι.³¹, αλλά και που προαναφέρθηκαν.

5. Τα ευρήματα της έρευνας

Τα ευρήματα της έρευνας ταξινομήθηκαν σύμφωνα με τα ερωτήματά της αλλά εντοπίστηκαν και έντυπα, τα οποία ταξινομήθηκαν πάνω από μια φορά, γιατί τα περιεχόμενά τους αναφέρονται σε πολλά ισάξια θέματα. Επίσης υπάρχουν έντυπα, τα οποία ασχολούνται με πάνω από ένα θέμα, αλλά καταγράφηκαν μόνο σε μια κατηγορία θεμάτων, γιατί σ' αυτήν αναφέρεται περισσότερο το περιεχόμενό τους. Επίσης η εργασία συνοδεύεται από Παράρτημα, στο οποίο υπάρχουν οι πίνακες ταξινόμησης των εντύπων, αλλά λόγω της μεγάλης έκτασης της παρούσας εργασίας δεν εμφανίζεται όλο το σύνολο.

α. Για την έρευνα καταγράφηκαν 230 τίτλοι εντύπων των εικαστικών, εκ των οποίων

- οι 171 τίτλοι εντύπων είναι μεταφράσεις και
  - οι 59 τίτλοι εντύπων είναι ελλήνων συγγραφέων
- ενώ εκδόθηκαν από 64 ελληνικούς εκδοτικούς οίκους.

ήτοι

• 1980 - 1989	κυκλοφόρησαν	33 τίτλοι
• 1990 - 1999	κυκλοφόρησαν	74 τίτλοι
• 2000 - 2006	κυκλοφόρησαν	110 τίτλοι
• x.x. (χωρίς χρονολογία)	κυκλοφόρησαν	13 τίτλοι

Κατά τα τελευταία 27 χρόνια κυκλοφόρησαν 230 συνολικά τίτλοι εντύπων εικαστικών.

- β. Για την έρευνα καταγράφηκαν διάφορες μορφές εντύπων των εικαστικών ήτοι:

Τέσσερις (4) τίτλοι³² εντύπων σε μορφή περιοδικών. Κάποια από αυτά τα περιοδικά ασχολούνται με θέματα γενικά, αλλά και κάποια ειδικά, όπως με την εικαστική αγωγή μικρών παιδιών. Ενώ άλλα περιοδικά παρουσιάζουν θέματα αποκλειστικά για τα εικαστικά μικρών παιδιών. Υπάρχουν και άλλα περιοδικά σχετικά με τα εικαστικά, αλλά τα θέματα προορίζονται περισσότερο για μεγαλύτερα παιδιά (π.χ., το περιοδικό *Εικαστική παιδεία κ.ά.*).

Ένας (1) τίτλος εντύπου σε μορφή μπλοκ³³, το οποίο προσφέρει δραστηριότητες ανάπτυξης της παρατήρησης, της φαντασίας και εκμάθησης του σχεδίου.

Δύο (2) τίτλοι εντύπων σε μορφή βιβλίων και συνοδεία τετραδίων ασκήσεων³⁴, τα οποία προσφέρουν δραστηριότητες εμπέδωσης.

Ένας (1) τίτλος εντύπου σε μορφή καρτών και συνοδεία βιβλίου³⁵, το οποίο προσφέρει κάρτες με έργα τεχνών για διαθεματικές προσεγγίσεις.

Διακόσιοι είκοσι δύο (222) τίτλοι εντύπων σε μορφή βιβλίων, τα οποία πραγματεύονται γνώσεις και δραστηριότητες.

- γ. Για την έρευνα καταγράφηκαν έντυπα, τα οποία πραγματεύονται ένα θέμα ή πολλά:

γ.1. *Μονοθεματικά* για την έρευνα καταγράφηκαν (142) τίτλοι εντύπων, τα οποία παρουσιάζουν ένα θέμα σχετικά με: γιορτές, παιχνίδια, ζώα, πρόσωπα, θάλασσες, τοπία, σκηνές κ.ά. είτε πραγματεύονται ένα εικαστικό μορφικό στοιχείο ή ένα εικαστικό υλικό ή έναν καλλιτέχνη και έργα του με ανάλογες δραστηριότητες είτε αναφέρονται σε μια μορφή τέχνης, π.χ., τη ζωγραφική, το τύπωμα, το σχέδιο, τη γλυπτική, τις κατασκευές κ.ά.

γ.2. *Πολυθεματικά* για την έρευνα καταγράφηκαν (88) τίτλοι εντύπων με πολλά θέματα και εμφανίζονται: μεγαλύτερα σε όγκο, με ποικίλα εικαστικά θέματα ή πλούσια σε δραστηριότητες. Όμως δεν παρουσιάζουν πλούσιο (μέχρι καθόλου) φωτογραφικό υλικό, αλλά περιγράφουν στόχους, διαδικασίες, εναλλακτικές προτάσεις και κυρίως για τους παιδαγωγούς μικρών παιδιών.

- δ. Έντυπα, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν άμεσα από τα μικρά παιδιά ή έμμεσα με τη μεσολάβηση του ενήλικα ή παιδαγωγού, βρέθηκαν:

δ.1. *Άμεσα από τα παιδιά.* Για την έρευνα καταγράφηκαν (90) τίτλοι εντύπων, και όπως αναφέρεται στους περισσότερους τίτλους (π.χ., βιβλία για παιδιά ή τέχνη για παιδιά) μπορούν να χρησιμοποιηθούν ή να διαβαστούν από παιδιά. Πρόκειται γενικά για βιβλία: μικρού μεγέθους, λίγων σελίδων, με ελάχιστα κείμενα, πλούσια σε εικόνες και φωτεινά χρώματα. Αρκετά από αυτά είναι φτιαγμένα με χαρτιά χοντρά ή πλαστικοποιημένα ή με διαφάνειες για εικαστικά παιχνίδια, κάποια με χοντρά ή ντυμένα εξώφυλλα, ραμμένα ή με σπιράλ δέσιμο και γενικά είναι προσεγμένες εκδόσεις.

δ.2. *Έμμεσα από τους ενήλικες-παιδαγωγούς.* Για την έρευνα καταγράφηκαν 140 τίτλοι εντύπων, τα οποία ξεχωρίζουν για το μεγάλο όγκο των κειμένων (ως πληροφοριακού υλικού για το δάσκαλο ή το γονιό) διακρίνονται για τις ελάχιστες ή καθόλου εικόνες, περιέχουν πληροφορίες: για τη διδακτική ή για την εικαστική δημιουργία των παιδιών ή για την οργάνωση δραστηριοτήτων κατάλληλων για το σχολικό χώρο του νηπιαγωγείου, του δημοτικού, των ειδικών χώρων δημιουργίας και ενασχόλησης, των χώρων περιβαλλοντικής αγωγής κ.ά. Επίσης προτείνουν δημιουργικές προτάσεις, για το σπίτι, για τις διακοπές, για τα παιδικά πάρτι, για τις γιορτές, για τα σχολικά παζάρια κ.ά.

ε. Για την έρευνα καταγράφηκαν έντυπα, τα οποία πραγματεύονται γενικές γνώσεις γύρω από τις εικαστικές τέχνες:

ε.1. *Για τη διδακτική των εικαστικών* καταγράφηκαν (17) τίτλοι εντύπων, στα οποία οι παιδαγωγοί των μικρών παιδιών θα πληροφορηθούν γύρω από τη διδακτική των εικαστικών τεχνών, το ρόλο της παρατήρησης και της φαντασίας, για τα παιδιά και τις τέχνες, τις ικανότητες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών, καθώς και προτάσεις για εικαστικές δραστηριότητες. Είναι βιβλία στα οποία οι παιδαγωγοί αντλούν ιδέες για διδακτικές προσεγγίσεις των παιδιών. Μέσα σ' αυτά οι παιδαγωγοί αντλούν γνώσεις και τρόπους καθοδήγησης των παιδιών στην ενασχόληση με τη δημιουργία εικαστικών έργων, στην έρευνα, στα πειράματα και μέσα από όλες τις διαδικασίες ανακαλύπτουν το μυστήριο, τη χαρά και τη δημιουργικότητα.

ε.2. *Για την έκφραση της παιδικής δημιουργίας-σχεδίου* καταγράφηκαν (12) τίτλοι εντύπων, στα οποία σχολιάζεται η εξέλιξη της παιδικής δημιουργίας-σχεδίου. Μέσα από τα έργα των παιδιών ο παιδαγωγός θα πληροφορείται για την οπτική αντίληψή τους, τη συναισθηματική και την ψυχική τους κατάσταση, τις σχέσεις με την οικογένειά τους, τα μηνύματά τους κ. ά.

ε.3. *Για την προσέγγιση των έργων τέχνης, των καλλιτεχνών και γε-*

νικότερα της ιστορίας τέχνης καταγράφηκαν (33) τίτλοι εντύπων, με πλούσιο φωτογραφικό υλικό, τα οποία περιγράφουν καλλιτέχνες, τα έργα τους και τους χώρους που εκτίθενται. Είναι έντυπα, όπου τα παιδιά: θα απολαύσουν τα σπουδαία καλλιτεχνικά αριστουργήματα του ανθρώπου ή θα γνωρίσουν σημαντικούς σταθμούς της τέχνης (ελληνικής και παγκόσμιας κληρονομιάς), θα αντλήσουν πληροφορίες για κάποια ζητήματα-ερωτήματα γύρω από την τέχνη, όπως: Σε τι χρησιμεύει η τέχνη; Τι σημαίνει όμορφος; Τι ανάγκες μπορεί να εκφράσει η τέχνη; κ.ά. Επίσης, κάποια από αυτά τα βιβλία προτείνουν και δραστηριότητες για παιδιά, τα οποία μπορούν να προσεγγίσουν τις τεχνικές ή τις τεχνοτροπίες που χρησιμοποίησαν οι καλλιτέχνες.

στ. Για την έρευνα καταγράφηκαν έντυπα, τα οποία περιέχουν ειδικές γνώσεις σχετικά με τις μορφές των εικαστικών τεχνών και συνδέονται με ανάπτυξη δραστηριοτήτων τους:

στ.1. Για ποικίλες μορφές εικαστικών τεχνών καταγράφηκαν (8) τίτλοι εντύπων, που πραγματεύονται μια ποικιλία από μορφές εικαστικών τεχνών και με ανάπτυξη δραστηριοτήτων, με τις οποίες μπορούν τα παιδιά να έλθουν σε επαφή και να δημιουργήσουν έργα: ζωγραφικής, σχεδίου, πλαστικής, κατασκευών, κολάζ, χαρακτηριστικής, τυπώματος, διακόσμησης κ.ά. τα οποία συνδέονται με διάφορα θέματα, με ποικίλα υλικά, τρόπους χρήσης και πορείες δράσης κ.ά.

στ.2. Για την τέχνη του Σχεδίου καταγράφηκαν (9) τίτλοι εντύπων, τα οποία πραγματεύονται δραστηριότητες με εικαστικά μορφικά στοιχεία: γραμμές, σχήματα κ.ά.

στ.3. Για την εξοικείωση με τα Χρώματα καταγράφηκαν (7) τίτλοι εντύπων με προτάσεις δραστηριοτήτων για ανακαλύψεις και χρήσεις των χρωμάτων μέσα από: τον περιβάλλοντα κόσμο, την εξοικείωση με τις διάφορες μπογιές και την εξοικείωση με τις διάφορες εικαστικές επιφάνειες, τους τρόπους χρήσης των χρωμάτων, τις τεχνικές της ζωγραφικής και της χαρακτηριστικής – τυπώματος και τους τρόπους παιχνιδιού.

στ.4. Για την τέχνη της Ζωγραφικής καταγράφηκαν (8) τίτλοι εντύπων, με προτάσεις δραστηριοτήτων για προσεγγίσεις υλικών, απλών τεχνικών και δημιουργία έργων της ζωγραφικής κ.ά.

στ.5. Για την τέχνη της χαρακτηριστικής –τυπώματος καταγράφηκαν (3) τίτλοι εντύπων, με προτάσεις δραστηριοτήτων για προσεγγίσεις υλικών και απλών τεχνικών της χαρακτηριστικής, αλλά και δημιουργίας έργων τυπώματος με σφραγίδες ή με στένσιλ ή μονοτυπίας κ.ά.

στ.6. Για την τέχνη της γλυπτικής και των κατασκευών καταγράφηκαν (54) τίτλοι εντύπων, με προτάσεις δραστηριοτήτων για προσεγγίσεις

γίσεις υλικών και απλών τεχνικών για δημιουργία έργων γλυπτικής και γενικότερα κατασκευών.

στ.7. Για άλλες μορφές εικαστικών τεχνών καταγράφηκαν (6) τίτλοι εντύπων, με προτάσεις δραστηριοτήτων για προσεγγίσεις υλικών και απλών τεχνικών, του Ψηφιδωτού, της Βιβλιοδεσίας, της γραφιστικής κ.ά.

ζ. Για την έρευνα καταγράφηκαν έντυπα τα οποία ασχολούνται με θέματα εικαστικών, που συνδέονται με διεπιστημονικές ή διαθεματικές προσεγγίσεις:

ζ.1. Για τα εικαστικά και το Περιβάλλον καταγράφηκαν (5) τίτλοι εντύπων, στα οποία περιγράφονται δραστηριότητες των εικαστικών, για να βοηθήσουν τα παιδιά να ασχοληθούν δημιουργικά και παράλληλα να κατανοήσουν το περιβάλλον, να συμβάλλουν στη διατήρηση ή τη διαφύλαξή του. Επίσης, με τη χρήση ανακυκλώσιμων ή άχρηστων υλικών στις εικαστικές δημιουργίες τους τα παιδιά συμμετέχουν στην καθαριότητα, στην οικονομία και στην ισορροπία της φύσης.

ζ.2. Για τα εικαστικά και τη Λογοτεχνία ή τη γλώσσα καταγράφηκαν (13) τίτλοι εντύπων, στα οποία τα παιδιά μπορούν να απολαύσουν ποιήματα, παραμύθια και ιστορίες που αναφέρονται σε καλλιτέχνες και περιγράφουν κάποια ιδιαίτερα γνωρίσματα των έργων τους ή τεχνικές ή υλικά κ.ά. Με τον τρόπο αυτό τα παιδιά απολαμβάνουν τις αξίες ενός λογοτεχνικού έργου, αλλά παράλληλα παρακινούνται και σε εικαστικές δημιουργίες.

ζ.3. Για τα εικαστικά και τα Μαθηματικά καταγράφηκαν (7) τίτλοι εντύπων, στα οποία τα παιδιά μπορούν να παρατηρήσουν έργα τέχνης και συγχρόνως να κατανοήσουν μαθηματικές έννοιες ή να αναπτύξουν εικαστικές δραστηριότητες, οι οποίες συνδέονται με μαθηματικές έννοιες που διδάσκονται στο νηπιαγωγείο και στις πρώτες τάξεις του δημοτικού.

ζ.4. Για τα εικαστικά και τα Θρησκευτικά καταγράφηκαν (2) τίτλοι εντύπων, στα οποία τα παιδιά θα βρουν εικαστικές δραστηριότητες και με τον τρόπο αυτό θα προσεγγίσουν κείμενα της Αγίας Γραφής ή τα νοήματά της ή τις γιορτές ή τις εικόνες (εικαστικά έργα) κ.ά.

ζ.5. Για τα εικαστικά και τους πολιτισμούς καταγράφηκαν (3) τίτλοι εντύπων, τα οποία προτείνουν εικαστικές δραστηριότητες βασισμένες σε έθιμα ή συνήθειες διαφόρων λαών απ' όλο τον κόσμο και μπορούν να μας ταξιδέψουν σε διάφορους πολιτισμούς. Οι μικροί καλλιτέχνες φτιάχνοντας έργα με τα ιδιαίτερα υλικά των διαφόρων λαών, δημιουργούν πρωτότυπες κατασκευές, ενώ ταυτόχρονα γνωρίζουν

τους ανθρώπους που πρώτοι τα κατασκεύασαν, έρχονται σε επαφή με την κουλτούρα τους και κατανοούν την προσφορά τους στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά

ζ.6. Για τα εικαστικά, τις γιορτές και τη διακόσμηση καταγράφηκαν (29) τίτλοι εντύπων, πλούσια σε φωτογραφικό υλικό από εικαστικά έργα και πληροφορίες για υλικά και τεχνικές διακόσμησης: γιορτών, χώρων πάρτι, Χριστουγέννων, Αποκριάς, Πάσχα, εποχών κ.ά.

ζ.7. Για τα εικαστικά και τις άλλες τέχνες καταγράφηκαν (8) τίτλοι εντύπων, τα οποία περιγράφουν εικαστικές δραστηριότητες συνδεδεμένες με τις τέχνες του θεάτρου, του κουκλοθέατρου, της μουσικής, του χορού κ.ά.

ζ.8. Για τα εικαστικά και τα Παιχνίδια καταγράφηκαν (10) τίτλοι εντύπων, τα οποία πραγματεύονται εικαστικές δραστηριότητες - παιχνίδια. Περιέχουν παιχνίδια με χρώματα, με υλικά, με εικόνες, τα οποία συμβάλλουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών. Μέσα από αυτά τα παιδιά μαθαίνουν να παρατηρούν, να κρίνουν, να αξιολογούν, να αποφασίζουν και να δημιουργούν.

6. Συμπεράσματα και προτάσεις

Από την επεξεργασία των ευρημάτων της έρευνας πεδίου καθώς και από τους πίνακες του παραρτήματος συμπεραίνεται ότι:

α. Στην ελληνική ελεύθερη αγορά (περίοδος 1980-2006) κυκλοφόρησε ένας ικανοποιητικός αριθμός εντύπων, τα οποία αφορούν την εικαστική αγωγή μικρών παιδιών. Το φαινόμενο αυτό μάλλον οφείλεται στις απαιτήσεις των δύο τελευταίων αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση της Ελλάδας. Επίσης, αυτή η άνθιση είναι αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος των ελλήνων συγγραφέων, που καλύπτουν το Ό της δημιουργίας αυτών των εντύπων, αλλά και των εκδοτικών οίκων, οι οποίοι μετέφρασαν τα Έ επί του συνόλου.

β. Τα έντυπα που καταγράφηκαν στην πλειονότητά τους έχουν μορφή βιβλίων. Επιπλέον κυκλοφορούν και σε μορφή περιοδικών, για ενημέρωση και για ευκαιριακές εποχιακές δραστηριότητες εικαστικής αγωγής των μικρών παιδιών. Ελάχιστα όμως βρίσκονται σε μορφή μπλοκ ή μορφή καρτών με έργα τέχνης ή σε έντυπα με συνοδευτικά τετράδια, τα οποία προσφέρουν κίνητρα για δραστηριότητες άμεσων εικαστικών δημιουργιών, όπως το απαιτούν τα νέα αναλυτικά προγράμματα.

γ. Επί το πλείστον τα έντυπα πραγματεύονται θέματα-ζητήματα που αγγίζουν τα ενδιαφέροντα, τις ανάγκες και τις ικανότητες των παιδιών, αλλά και όπως υποδεικνύονται από τα τελευταία αναλυτικά προγράμματα σπουδών ΑΠΣ⁴².

δ. Ένας ικανοποιητικός αριθμός αυτών των εντύπων μπορεί να χρησιμοποιηθεί «άμεσα» από τα παιδιά. Και είναι έντυπα: συνήθως μικρού μεγέθους, παρουσιάζουν ένα θέμα, πλούσια σε εικόνες, με έντονα χρώματα, ελάχιστα κείμενα για να προσεγγίζουν τα ενδιαφέροντα και τις μαθησιακές ικανότητες των παιδιών (όπως προαναφέρθηκε³⁶) καθώς και τις αισθητικές αντιλήψεις τους (κατά τους: Sargent³⁷, Κιτσαράς³⁸, Manguel³⁹, Παπασπύρου⁴⁰, Dabner⁴¹). Βέβαια βρέθηκαν και βιβλία, τα οποία θα χρησιμοποιούνται έμμεσα, δηλαδή από τους ενήλικες. Πρόκειται για έντυπα με μεγάλο όγκο περιεχομένων, που έχουν από ελάχιστες εικόνες έως καθόλου και συνήθως πληροφορούν τους ενήλικες – παιδαγωγούς γύρω από την εικαστική αγωγή των μικρών παιδιών ή τη διοργάνωση εικαστικών δραστηριοτήτων.

ε. Ταξινομήθηκαν έντυπα που παρέχουν γενικές γνώσεις, μέσα από τα οποία μπορούν να ενημερώνονται οι ενήλικες σε ζητήματα: διδακτικής των εικαστικών, δημιουργίας του παιδικού σχεδίου, τρόπων προσέγγισης έργων τέχνης και καλλιτεχνών, σημασίας και χρήσης των εικαστικών τεχνών και των έργων τέχνης της ελληνικής και παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς.

στ. Κυκλοφορούν έντυπα, τα οποία πραγματεύονται ειδικά θέματα, τα οποία εμφανίζουν τρόπους προσέγγισης εικαστικών υλικών κατάλληλων για τα μικρά παιδιά. Επίσης υπάρχουν έντυπα, από τα οποία τα παιδιά ή οι ενήλικες θα συμβουλευονται όσα αφορούν την οργάνωση δραστηριοτήτων δημιουργίας, γνωριμίας και ανάπτυξης των τεχνών: του σχεδίου ή της ζωγραφικής ή της χαρακτικής ή της γλυπτικής και των κατασκευών, όπως και κάποιων άλλων μορφών των εικαστικών τεχνών.

ζ. Ανιχνεύτηκαν έντυπα που θίγουν ζητήματα εικαστικών δραστηριοτήτων με τη μέθοδο της διεπιστημονικής ή διαθεματικής προσέγγισης (π.χ., μαθηματικά, λογοτεχνία και γλώσσα, θρησκεία, περιβάλλον, διακόσμηση, γιορτές, παιχνίδια κ.ά.) όπως προτείνεται από τα νέα αναλυτικά προγράμματα σπουδών για τις μικρές ηλικίες. Επίσης εντοπίστηκαν και έντυπα που προτείνουν δραστηριότητες εικαστικές, οι οποίες περιλαμβάνουν μορφές παιχνιδιών για τα παιδιά προκειμένου να μαθαίνουν να κρίνουν, να αξιολογούν και να αποφασίζουν.

Με τα συμπεράσματα και τους πίνακες (ταξινόμησης εντύπων που κυκλοφόρησαν στην ελληνική ελεύθερη αγορά περιόδου 1980-2006) του

παραρτήματος η παρούσα εργασία επισημαίνει πως επιτεύχθηκαν επαρκώς οι στόχοι της. Επίσης διαπιστώθηκε ότι τα έντυπα αυτά μπορούν να καλύψουν αρκετές ανάγκες, που αφορούν την εικαστική αγωγή μικρών παιδιών, αρκεί να χρησιμοποιηθούν κατάλληλα.

Ωστόσο κάποια ζητήματα που ανέκυψαν τα τελευταία χρόνια, όπως για παράδειγμα, η Πολυπολιτισμικότητα, συμπεραίνεται ότι δε καλύφθηκαν επαρκώς.

Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι εντοπίστηκαν έντυπα, στα οποία η δομή των περιεχομένων εμφανίζει στοιχεία παιχνιδιού. Αυτό ήταν και το ζητούμενο εδώ και χρόνια των ανθρώπων που ασχολούνται με την αγωγή. Τα έντυπα αυτά θεωρούνται από την παρούσα έρευνα ευρηματικά και προφανώς πολύ αποτελεσματικά.

Σημειώσεις

1. Μπέσσας Δ.-Ηλιάδου Σ., «Η παρουσία των Τεχνικών (Καλλιτεχνικών) Μαθημάτων στα Αναλυτικά Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης των Σχολείων του Ελληνικού Κράτους και οι συναφείς με αυτά προβληματισμοί, από τον Καποδίστρια ως το Σχολείο Εργασίας, (1830-1931)», *Μακενδόν*, τ. 11^{ος}, 2003, σ. 7-16.

2. Βάος Αντώνιος., *Εικαστική αγωγή στην ελληνική εκπαίδευση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000.

3. ΥΠΕΠΘ & Π.Ι., *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, Π.Δ. 583/1982 & 132/1990 και Δ.Ε.Π.Π.Σ. & Α.Π.Σ.*), Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα 2002.

4. Βλ. περισσότερα στους: Arheim R., 1999, *Τέχνη και οπτική αντίληψη*, Θέμελιο, Αθήνα. Μασσαγγούρας Η. 2003, *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*, Γρηγόρης, Αθήνα. Πυργιωτάκης Ι. 2000, *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα. Ράπτης Α. & Ράπτη Α., 2004, *Μάθηση και διδασκαλία στην εποχή της Πληροφορίας* τ. Α. Αθήνα. Χατζηγεωργίου Γ. 1998, *Γνώθι το curriculum*, Γενικά και ειδικά θέματα αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικής, Ατραπός, Αθήνα.

5. ΥΠΕΠΘ & ΠΙ, Γενικές προδιαγραφές, κριτήρια αξιολόγησης και δείγματα τα γραφής εκπαιδευτικού υλικού, Παράρτημα τ. Γ', τ. γ, Αθήνα 2003.

6. Καλούρη-Αντωνοπούλου Ράνυ, «Από τη διδασκαλία της τέχνης στην Αισθητική αγωγή». *Η λέσχη των Εκπαιδευτών*, τ.10^{ος} 1995, σ. 36-37. Τα τελευταία χρόνια αυξάνεται το ενδιαφέρον για την καλλιτεχνική αγωγή των παιδιών με μια ανάλογη έκδοση νέων βιβλίων.

7. Σάλλα-Δοκουμετζίδη Τιτίκα, *Δημιουργική φαντασία και παιδική τέχνη*, Εξάντας, Αθήνα 1996.
8. Μαγουλιώτης Απόστολος, *Το μπλοκ της φαντασίας*, Gutenberg, Αθήνα 1994.
9. Buenning G., *Lesemotivation –aber wie*, Zur Praxis der Buch –und Leseerziehung, Schwann 1981.
10. Σάλλα-Δοκουμετζίδη... 1996, *ό.π.*, σ. 110-113.
11. Στο ίδιο, σ. 113-114.
12. Στο ίδιο, σ. 81-83.
13. Δαφέρμου Χ.- Κουλούρη Π., - Μπασαγιάννη Ε., 2006. Οδηγός Νηπιαγωγού, ΟΕΔΒ, Αθήνα σσ. 292. Schirrmacher, R., 1998, *Τέχνη & Δημιουργική Ανάπτυξη των παιδιών*, μτφ. Τ. Γαζεριάν, Ίων, Αθήνα σ. 22-25. Thompson, C.M, «The visual arts and early childhood learning: Changing contexts and concepts», in Thompson C.M. (Ed.), *The visual arts and early childhood learning (1-5)*, Reston, VA: National Art Education Association, 1995.
14. Charman, L. H., 1993, *Διδακτική της τέχνης*, (μετφ. Α. Λαπούρτας...), Νεφέλη, Αθήνα.
15. Στο ίδιο. Μαγουλιώτης Απ., 2002, *Εικαστικές Δημιουργίες Ι, μέσα από την παρατήρηση*, Καστανιώτης, Αθήνα. Μαγουλιώτης Απ., 2003, *Εικαστικές Δημιουργίες ΙΙ, μέσα από τη φαντασία*, Καστανιώτης, Αθήνα
16. Dabner David, *Design και Layout*, μτφ. Ν. Δραμουντάκης, Σαββάλας, Αθήνα 2004.
17. Κιτσαράς Γεώργιος, *Το εικονογραφημένο βιβλίο στη νηπιακή και πρωτοσχολική ηλικία*, Παπαζήση, Αθήνα 1993.
18. Καρακασίδης Ν. Γ., *Design συσκευασίας, Ίων*, Περιστέρι 1998, σ. 25-45.
19. Στο ίδιο, σ. 85.
20. Στο ίδιο, σ. 55-75. Cookman Brian, *Σχεδίαση εντύπων με επιτραπέζια εκδοτικά συστήματα*, μτφ. Γ. Πατέστος, Ίων, Περιστέρι 1995, σ. 58.
21. Epstein Ann-Τρίμη Έλλη, *Εικαστικές Τέχνες και μικρά παιδιά*, μτφ. Παρασκευή Αυγουστίνου, Τυπωθήτω, Αθήνα 2005, σ. 81-85.
22. Παπασπύρου Σπύρος, *Το σχολικό βιβλίο ως φορέας Αισθητικής Αγωγής*, Ιωάννινα 2002 σ. 40-44.
23. Sargent W., *Το χρώμα στη φύση και στην τέχνη*, μτφ. Ελένη Καλκάνη, Κάλβο, Αθήνα 1987, σ. 68.
24. Manguel Alberto, *Η ιστορία της ανάγνωσης*, μτφ. Λ. Καλοβύρνας, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997, σ. 166-182.
25. Στο ίδιο...
26. Μπενέκος Αντ., *Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, Δίπτυχο*, Αθήνα 1981, σ. 39.

27. Κιτσαράς, ό.π., σ. 58.
28. Στο ίδιο... Κασσωτάκης Μιχαήλ, *Το παιδικό ιχνογράφημα, Α' Ιχνογράφημα και Νοημοσύνη*, Αθήνα 1979.
29. Μπενέκος, ό.π., σ. 22.
30. Κιτσαράς, ό.π.
31. ΥΠΕΠΘ & Π.Ι., *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών, Π.Δ. 583/1982 & 132/1990 και Δ.Ε.Π.Π.Σ. & Α.Π.Σ*), Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 2002.
32. Ανιχνεύτηκαν τα εξής περιοδικά: α). *Γέφυρες*, διμηνιαίο περ., εκδ. Ντουντούμης, Αθήνα, 2006. β). *Δημιουργικό εργαστήρι, κατασκευάζω -παίζω- δημιουργώ*, διμηνιαίο περ., Δίπτυχο, Αθήνα, 2006. γ). *Παράθυρο στην εκπαίδευση του παιδιού*, διμηνιαίο περ., εκδ. Ωρίων, Αθήνα, 2006. δ). *Σύγχρονο νηπιαγωγείο*, διμηνιαίο περ., εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα, 2006
33. Μαγουλιώτης Απόστολος, *Το μπλοκ της φαντασίας*, Gutenberg, Αθήνα 1994.
34. Ζαραμπούκα Σοφία, *Τα σχήματα: Η οικογένεια τριγώνου*, (συνοδ. Τετρ. Ασκ.), Πατάκης, Αθήνα 1991. Ζαραμπούκα Σοφία, *Τα μαγικά χρώματα*, (συνοδ. Τετρ. Ασκ.), Πατάκη, Αθήνα 1991.
35. Γιαλουράκη Σοφία, *Το κουτί της τέχνης*, Δίπτυχο, Αθήνα 2005
36. Σάλλα-Δοκουμετζίδη, ό.π. παρ. Επίσης Epstein -Τρίμη, ό.π.
37. Sargent, ό.π.
38. Κιτσαράς, ό.π.
39. Manguel, ό.π.
40. Παπασπύρου, ό.π.
41. Dabner, ό.π.
42. ΥΠΕΠΘ & ΠΙ, 2003, ό.π.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Έντυπα-Βιβλιογραφία σε Ειδικούς Πίνακες

ε. Πίνακες για έντυπα με γενικές γνώσεις γύρω από τις εικαστικές τέχνες

ε.1. Για τη διδακτική των εικαστικών

Αρντουέν, Ι., 2000, *Η καλλιτεχνική αγωγή στο σχολείο*, μτφ. Μ. Καρρά, Νεφέλη, Αθήνα.

Βάος, Α., 2000, *Εικαστική αγωγή στην Ελληνική Εκπαίδευση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

- Charman, L. H., 1993, *Διδακτική της τέχνης*, μτφ. Α. Λαπούρτας..., Νεφέλη, Αθήνα.
- Γκαγιώ, Μ.-Α., 2002, *Πλαστικές τέχνες, Στοιχεία μιας διδακτικής-κριτικής*, μετφ. Μαρ. Καρρά, Νεφέλη, Αθήνα.
- Daucher Hans, 2003, *Διδακτική των Εικαστικών Τεχνών*, μτφ. Τ. Σάλλα, Ελληνικά Γράμματα.
- Erstein Ann-Τρίμη Έλλη, 2005, *Εικαστικές Τέχνες και μικρά παιδιά*, μτφ. Παρασκευή Αυγουστίνου, τυπωθήτω, Αθήνα
- Καλούρη-Αντωνοπούλου, Ο., 1985, *Αισθητική αγωγή του παιδιού*, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Kohl MaryAnn, 2005. *Η τέχνη στο νηπιαγωγείο*, μτφ. Έφ. Μαρκοζάνε, Σαββάλας, Αθήνα.
- Κόφφας Αλέξανδρος, 1989, *Δραστηριότητες αισθητικής αγωγής στο νηπιαγωγείο*, Αθήνα.
- Λαουτάρη-Γκριτζάλα, 2006. *Τα τυφλά παιδιά ζωγραφίζουν*, εκδ. Ινστ. Φαρμακευτικής Έρευνας και Τεχνολογίας, Αθήνα.
- Μαγουλιώτης Απόστολος, 2002, *Εικαστικές Δημιουργίες Ι, μέσα από την παρατήρηση*, Καστανιώτης, Αθήνα
- Μαγουλιώτης Απ., 2003, *Εικαστικές Δημιουργίες ΙΙ, μέσα από τη φαντασία*, Καστανιώτης, Αθήνα
- Παπαδοπούλου Θ. Μαρία, 2004, *Παίζοντας τέχνη με παιδιά, Το πρόγραμμα της Έλλης Τρίμη για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Σάλλα-Δοκουμετζίδη, Τ., 1996, *Δημιουργική φαντασία και παιδική τέχνη*, Εξάντας, Αθήνα.
- Σταματοπούλου, Δ., 1998, *Αισθητική καλλιέργεια και μορφές εκφράσεις των νηπίων*, Καστανιώτη, Αθήνα.
- Schirrmacher, R., 1998, *Τέχνη & Δημιουργική Ανάπτυξη των παιδιών*, μτφ. Τ. Γαζεριάν, Ιων, Αθήνα
- Τρούλης, Γ. Μ., 1986, *Η αισθητική του παιδιού*, Δίπτυχο, Αθήνα
- ε.2. Για την έκφραση της παιδικής δημιουργίας- σχεδίου*
- Arnheim, R., 1999, *Τέχνη και οπτική αντίληψη, Η ψυχολογία της δημιουργικής όρασης*, μτφ. Ι. Ποταμιάνος, Θεμέλιο, Αθήνα
- Goodnow J., 1988, *Τα παιδιά σχεδιάζουν*, μτφ. Κ. Κουλουμπή, Κουτσουμπός, Αθήνα.
- Duquet, P., 1992, *Το παιδί εικονογράφος*, μτφ. Γ.Α. Βασδέκη, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Fleck-Bangert, R., *Τα παιδιά στέλνουν μηνύματα με τις ζωγραφιές τους*, 1996, μτφ. Κ. Καμμένου, Θυμάρι, Αθήνα.
- Κακίση-Παναγοπούλου, Λ., 1994, *Και όμως ζωγραφίζουν*, Δελφοί, Αθήνα.

- Κακίση-Παναγοπούλου Λ., 2004, *Τα χρώματα στην ζωγραφική παιδιών προσχολικής ηλικίας*, Διηλεκές, Αθήνα.
- Καρέλλα, Μ., 1991, *Τα παιδιά σχεδιάζουν την οικογένεια*, Καστούμης, Αθήνα.
- Κρότι Ε.-Μάνι Α., 2003, *Πώς να ερμηνεύουμε τα παιδικά σχέδια, η κρυφή γλώσσα των παιδιών*, μτφ. Ε. Γεωργιάδου, Καστανιώτη, Αθήνα.
- Μερεντιέ Ντε, Φ., 1981, *Το παιδικό σχέδιο*, Υποδομή, Αθήνα.
- Stahel, N., 1987, *Το σχέδιο ως έκφραση ψυχικών τραυμάτων*, Stahel, N., 1987, μτφ. Αλεξ. Λαμπράκη-Παγανού, Επικαιρότητα, χ.τ.
- Stern, A.-Duquet, P., 1992, *Από το αυθόρμητο ιχνογράφημα στις γραφικές τεχνικές*, μτφ. Γ.Α. Βασδέκη, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Τόμας Γ. κ.ά., 1997, *Η ψυχολογία του παιδικού σχεδίου*, μτφ. Φ. Μπονώτη, Καστανιώτης, Αθήνα.

ε.3. Για τη προσέγγιση έργων τέχνης, καλλιτεχνών και γενικά της ιστορίας τέχνης

- Angeletti Roberta, 2000, *Ταξίδι στο χρόνο, Λασκώ, Η σπηλιά με τις ζωγραφιές*, μτφ. Κ. Γιαννίνου, Modern Times, Αθήνα.
- Αντουάν-Άτερσεν Β., 2004, *Ο κόσμος μέσα από την τέχνη*, μτφ. Ε. Πλέσσα, Πατάκης, Αθήνα.
- Baumbusch B., 2001, *Παρατηρώντας τα ζώα*, μτφ. Π. Καπόλα κ.ά, Νήσος, Αθήνα.
- Baumbusch B., 2001, *Ένα πρόσωπο με πολλά πρόσωπα*, μτφ. Καπόλα κ.ά, Νήσος, Αθήνα.
- Baumbusch B., 2001, *Θάλασσες*, μτφ. Π. Καπόλα κ.ά, Νήσος, Αθήνα.
- Baumbusch B., 2001, *Φαγητά για τα μάτια*, μτφ. Π. Καπόλα κ.ά, Νήσος, Αθήνα.
- Beaumont Emilie, 2003, *Εικόνες από τις τέχνες (Ζωγραφική - γλυπτική - αρχιτεκτονική - φωτογραφία - κινηματογράφος - μουσική - χορός - θέατρο)*, μτφ. Μ. Γραμμένου, Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα.
- Γιαλουράκη Σ., 2005, *Το κουτί της τέχνης*, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Ζαχαροπούλου Κατ., 2003, *Παύλος (Μετρό)*, Μικρή Μίλητος, Αθήνα.
- Ζαχαροπούλου Κατ., 2003, *Τσόκλης (Μετρό)*, Μικρή Μίλητος, Αθήνα.
- Ζαχαροπούλου Κατ., 2003, *Χρύσα (Μετρό)*, Μικρή Μίλητος, Αθήνα.
- Ζιραρντέ Σ. κ.ά, 1996, *Η τέχνη του Λεονάρντο*, μτφ. Γ. Ράικος, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Ζιραρντέ Σ. κ.ά, 1996, *Οι πίνακες του Πάμπλο*, μτφ. Γ. Ράικος, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Ζιραρντέ Σ. κ.ά, 1996, *Οι τοιχογραφίες του Τζότο*, μτφ. Γ. Ράικος, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Lepsky Ibi, 1984, *Λεονάρντο Ντα Βίντσι*, μτφ. Α. Αποστολάκη, Άμμος, Αθήνα.
- Lepsky Ibi, 1984, *Πάμπλο Πικάσσο*, μτφ. Α. Αποστολάκη, Άμμος, Αθήνα.

- Lodwick M., 2004, *Οδηγός για τους μεγάλους πίνακες ζωγραφικής*, μτφ. Β. Κάττζολα, Κοχλίας, Αθήνα.
- Ross Tony, 1995, *Ζώα από έργα τέχνης*, μτφ. Σ. Ρηγοπούλου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Ross Tony, 1995, *Πορτρέτα από έργα τέχνης*, μτφ. Σ. Ρηγοπούλου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Ross Tony, 1995, *Σκηνές από έργα τέχνης*, μτφ. Σ. Ρηγοπούλου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Ross Tony, 1995, *Τοπία από έργα τέχνης*, μτφ. Σ. Ρηγοπούλου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Φασιανός Αλ. & Αλ.-Χέιντεν Τ., 1997, *Πικάσο μονοκονδυλιές*, μτφ. Αγ. Φιλιππάτος, Νέα Σύνορα, Λιβάνη, Αθήνα.
- Φωκά Ι.-Βαλαβάνης Π., 1990, *Τα αγγεία και ο κόσμος τους*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χόλλαντ Κάρ.-Σράιμπερ Βίκε, 1999, *Λεονάρντο*, μτφ. Μ. Κοντολέων, Πατάκη, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Βαν Γκογκ*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Ανρί Ματίς*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Μιχαήλ Άγγελος*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Κλωντ Μονέ*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Σαλβαντόρ Νταλί*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Πάμπλο Πικάσο*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 1998, *Ρέμπραντ*, μτφ. Κατ. Γιαννικού, εκδ. Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 2003, *Οι μεγάλοι Ζωγράφοι 1*, μτφ. Κ. Γιαννικού, Modern Times, Αθήνα.
- Venezia Mike, 2003, *Οι μεγάλοι Ζωγράφοι 2*, μτφ. Κ. Γιαννικού, Modern Times, Αθήνα.
- στ. Πίνακες για έντυπα με ειδικές γνώσεις και ανάπτυξη δραστηριοτήτων
στ.1. Για ποικίλες μορφές εικαστικών τεχνών
- Bordoni C.-Cronara F., χ.χ. *Δημιουργίες σε Μπλουζάκια*, μτφ. Μ. Μορενου, Φλούδα, Θεσσαλονίκη.
- Gordon M., 1999, *Υλικά*, μτφ., Ι. Παπαγεωργίου, Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα.
- Δημητράκου Β., 2001, *Τα παιδιά δημιουργούν και εκφράζουν Α' τ.*, Πατάκης, Αθήνα.
- Δημητράκου Β., 2001, *Τα παιδιά δημιουργούν και εκφράζουν Β' τ.*, Πατάκης, Αθήνα.
- Μαγουλιώτης Απ., 1989, *Ζωγραφική - Γλυπτική - Χαρακτική*, Gutenberg, Αθήνα.

- Μαγουλιώτης Απ., 1989, *Κατασκευές για: Κολάζ - θέατρο - αρχιτεκτονική*, Gutenberg, Αθήνα.
- Robins D., 2005, *Εικαστικές τεχνοτροπίες*, μτφ. Φ. Χανή, Σαββάλας, Αθήνα
- Roca N., 2006, *Τα πρώτα βήματα στην τέχνη, Ζωγραφική και Γλυπτική*, μτφ. Π. Αυγουστίνου, Σαββάλας, Αθήνα.

στ.2. Για την τέχνη του Σχεδίου

- Baxter L., 1998, *Το πρώτο μου βιβλίο για το σχέδιο 4*, μτφ. Μ. Τσαγκαράτου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Caket C. κ.ά., 1998, *Το πρώτο μου βιβλίο για το σχέδιο 1*, μτφ. Μ. Τσαγκαράτου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Caket C.κ.ά., 1998, *Το πρώτο μου βιβλίο για το σχέδιο 2*, μτφ. Μ. Τσαγκαράτου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Caket C.,κ.ά., 1998, *Το πρώτο μου βιβλίο για το σχέδιο 3*, μτφ. Μ. Τσαγκαράτου, Ερευνητές, Αθήνα.
- Εξαρχόπουλος Θανάσης & Μαριόρας, 1989, *Γραμμές, σχήματα, χρώματα*, Αίολος, Αθήνα
- Ζαραμπούκα Σ., 1991, *Τα σχήματα: Η οικογένεια τριγώνου*, (& Τετρ. Ασκήσεων), Πατάκης, Αθήνα.
- Μαγουλιώτης Απόστολος, 1989, *Αρχή του σχεδίου και μέσα έκφρασης*, Gutenberg, Αθήνα.
- Μαγουλιώτης Απ., 1994, *Το μπλοκ της φαντασίας*, GUTENBERG, Αθήνα.
- Σχοινά Μαίρη, 1988, *Ζωγραφίστε με γραμμές και χρώματα* (Βιβλίο 1-Γραμμές), Γνώση, Αθήνα

στ.3. Για την εξοικείωση με τα Χρώματα

- Castagna R., χ.χ. *Δημιουργίες με χρώματα*, μτφ. Μ. Μορενου, Φλούδας, Θεσσαλονίκη.
- Gordon Maria, 1999, *Χρώματα*, μτφ., Ι. Παπαγεωργίου, Μοντέρνοι Καιροί, Αθήνα.
- Δημητρακόπουλος, Δ. 1994, *Παίζοντας με τα χρώματα*, Art of Text, Θεσσαλονίκη
- Lynn S.& James D., 1995, *Παιχνίδια με το χρώμα*, μτφ. Δ. Θεοδωρακάτος, ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ, Αθήνα.
- Πατάκης (χ.σ.) 2004, *Χρώματα*, μτφ. Μ. Καρακώστα, Πατάκης, Αθήνα.
- Petty Kate & Kopper Lsa, 1987, *Χρώματα*, μτφ. Γ. Ζωγράφου, Μίνωας, Αθήνα.
- Σχοινά Μαίρη, 1988, *Ζωγραφίστε με γραμμές και χρώματα* (βιβ.2-Χρώμα), Γνώση, Αθήνα.

στ.4. Για την τέχνη της Ζωγραφικής

- Erpe Doris, 1991, *Ζωγραφιστές πέτρες*, μτφ. Αικ. Πίσση, Εργάνη, Αθήνα.

- Λαστρέγκο Κ. κ.ά., 1989-90, *Μ' αρέσει να ζωγραφίζω τ.1-5*, μτφ. Έ. Καλλιφατίδη, Διάγραμμα, Αθήνα.
- Robins D., 2005, *Ανακαλύπτω τις τεχνικές ζωγραφικής*, μτφ. Φ. Χανή, Σαββάλας, Αθήνα.
- Σιγούρος Γιάννης, 2001, *Ανακαλύπτω τα μουσικά της ζωγραφικής*, Κέδρος, Αθήνα.

στ.5. Για την τέχνη της χαρακτηριστικής-τυπώματος

- Robins Deri, 2005, *Τυπώματα και στένσιλ*, μτφ. Φ. Χανή, Σαββάλας, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Ζωγραφική με στάμπες*, Μαλλιάρης Παιδεία, Αθήνα.
- Robins D., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου στάμπες*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.

στ.6. Για την τέχνη της γλυπτικής και των κατασκευών

- Barff U κ.ά., 1992, *Το μεγάλο έγχρωμο βιβλίο Χειροτεχνίας για παιδιά 1*, μτφ. Ε.Ζαρόκωστα, Ταλώς, Αθήνα.
- Barff U. κ.ά., 1992, *Το μεγάλο έγχρωμο βιβλίο Χειροτεχνίας για παιδιά 2*, μτφ. Ε.Ζαρόκωστα, Ταλώς, Αθήνα.
- Barff U. κ.ά., 1992, *Το 2. έγχρωμο βιβλίο Χειροτεχνίας για παιδιά 1*, μτφ. Ε. Ζαρόκωστα, Ταλώς, Αθήνα.
- Barff U. κ.ά., 1992, *Το 2. έγχρωμο βιβλίο Χειροτεχνίας για παιδιά 2*, μτφ. Ε. Ζαρόκωστα, Ταλώς, Αθήνα.
- Βατ Φ., 1998, *Κατασκευές από χαρτί*, μτφ. Μ. Βενετσάνος, Πατάκης, Αθήνα.
- Castagna R., χ.χ., *Δημιουργίες σε κοσμήματα*, μτφ. Μ. Μορενου, Φλούδα, Θεσσαλονίκη.
- Chavarria J., 1995, *Κεραμική*, μτφ. Μ. Τζιαντζή, Βιβλιοσυνεργατική, Αθήνα.
- Chevalier M., 1997, *Λουλούδια με χαρτί γκοφρέ*, μτφ. Κ. Βασιλείου, Βασιλείου, Αθήνα.
- Grisewood S., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου κατασκευές από πηλό και ζυμάρι*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.
- Grisewood S., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου κοσμήματα*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.
- Freixenet A., 1996, *Ανακάλυψε το κολάζ*, μτφ. Λ. Παλαντίου, Πατάκης, Αθήνα.
- Ζεσά Ο., 2000, *Ζύμη, οι πρώτες μου κατασκευές*, μτφ. Φ. Μανδηλάρας, Πατάκης, Αθήνα.
- Καρύδη Π., 1995, *Μια πήλινη Χούφτα*, Κέντρο Μελέτης Νεώτ. Κεραμικής, Αθήνα.
- Κίρμπυ Ύ., 2000, *Τσόχα, οι πρώτες μου κατασκευές*, μτφ. Φ. Μανδηλάρας, Πατάκης, Αθήνα.
- Κίρμπυ Ύ., 2000, *Πλαστελίνη, πηλός, οι πρώτες μου κατασκευές*, μτφ. Φ. Μανδηλάρας, Πατάκης, Αθήνα.

- Κοράκη-Γκαρθία Σ., 2000, *Το παιδί, η λάσπη και ο πηλός*, Πατάκης, Αθήνα.
- Lamérand V., 1997, *Χειροτεχνία με αφρώδες πλαστικό*, μτφ. Κ. Βασιλείου, Βασιλείου, Αθήνα.
- Λαμεράν Β., 2000, *Παπιέ μασέ, οι πρώτες μου κατασκευές*, μτφ. Φ. Μανδηλάρας, Πατάκης, Αθήνα.
- Llimos A., 2005, *Χαρτόνι*, μτφ. Χρ. Γιανούλη, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Llimos A., 2005, *Πλαστικό*, μτφ. Χρ. Γιανούλη, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Llimos A., 2005, *Πλαστελίνη*, μτφ. Χρ. Γιανούλη, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Λοφ Ζ., 1989, *Φτιάχνω με ξύλο*, μτφ. Κ. Κόττη-Δενδραμή, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Λοφ Ζ., 1989, *Φτιάχνω με πλαστελίνη*, μτφ. Κ. Κόττη, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Λοφ Ζ., 1989, *Φτιάχνω με χαρτί*, μτφ. Κ. Κόττη-Δενδραμή, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Λοφ Ζ., 1989, *Φτιάχνω με ύφασμα*, μτφ. Κ. Κόττη, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Λοφ Ζ., 1989, *Φτιάχνω με κουμπιά*, μτφ. Κ. Κόττη, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Λοφ Ζ., 1989, *Φτιάχνω με φελό*, μτφ. Κ. Κόττη-Δενδραμή, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Lynn S.-James D., 1995, *Παιχνίδια με το χαρτί*, μτφ. Δ. Θεοδωρακάτος, ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Δημιουργικές κατασκευές για παιδιά 2*, Αθήνα
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Mobile4*, Αθήνα
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Κατασκευές με εύπλαστα υλικά 6*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Κατασκευές με Fino 7*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Κατασκευές με πηλό 10*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Κατασκευές με κυψελωτό χαρτί 11*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Υφασμάτινα ζωάκια 15*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Χαρούμενες κατασκευές 18*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Χειροτεχνίες για μικρά παιδιά 19*, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Κατασκευές με γκοφρέ χαρτί 23*, Αθήνα.
- M. Kalf D., 1989, *Παιχνίδι με την άμμο*, μτφ. Ελ. Κομινού, Αρσενίδης, Αθήνα.
- Morin, C., 1992, *Πρώτες χειροτεχνικές δραστηριότητες στο νηπιαγωγείο*, μτφ. Γ.Βασδέκη, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Μπιές Φ., 1989, *2002 Κατασκευές, χαρούμενα ζώα*, μτφ. Ι. Λεβεντοπούλου, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Μπάρκερ Ε., 1989, *2002 Κατασκευές, μάσκες από χαρτί*, μτφ. Α. Κατράλη, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Ντε Ροζαμέλ Γ., 2000, *Τα ζώα, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουνούμης, Αθήνα.
- Robins J., κ.ά., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου κολάζ*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.

- Robins D., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου κατασκευές από παπιέ-μασέ*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.
- Parker S., 1998, *Κατασκευές*, μτφ. Βρέττα Σάντρα, Άμμος, Αθήνα.
- Scholes D., 2004, *Κατασκευές με πλαστελίνες*, μτφ. Ειρ. Λουκιανού, Σαββάλας, Αθήνα.
- Scholes D., 2004, *Κατασκευές με νερό και χαρτί*, μτφ. Ε. Λουκιανού, Σαββάλας, Αθήνα.
- Τελέ-Λυζιέ Μ., 2000, *Ζύμη αλατιού, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.
- Τελέ-Λυζιέ Μ., 2000, *Κύλινδροι, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.
- Τελέ-Λυζιέ Μ., 2000, *Χάρτινα πιάτα, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.
- Χαριέ Χ.-Μαρτίν Μ., x.x., *Χειροτεχνίες*, Susaeta, Αθήνα.
- Ugolini L., χ.χ. *Δημιουργίες της άμμου*, μτφ. Μ. Moreνου, Φλούδας, Θεσσαλονίκη.
- Wilkes A., 1990, *Το πρώτο βιβλίο κατασκευών*, μτφ. Τ. Κουντούρη, Μαργαρίτα, Αθήνα.

στ.7. Για άλλες μορφές εικαστικών τεχνών

- Algranti M., x.x., *Δημιουργίες ψηφιδωτών*, μτφ. Μ. Moreνου, Φλούδας, Θεσσαλονίκη.
- Βαλάσης Δ. 1985. *Μια περιπέτεια χωρίς τέλος, Η ιστορία της γραφής του βιβλίου*, Κέδρος, Αθήνα.
- Freixenet Anna, 1996, *Στόλισε με ψηφίδες*, μτφ. Λ. Παλαντίου, Πατάκης, Αθήνα.
- Νικόλσου Κατερίνα, 1994, *Ψηφιδωτό...ψηφίδες*, Ελληνικά Γράμματα.
- Stowell Ch., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου βιβλία*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.
- Τζόνσον Πολ, 1997, *Φτιάχνω το δικό μου βιβλίο*, μτφ. Γ. Σκαρβέλη, Οδυσσέας, Αθήνα..

ζ. Πίνακες για έντυπα με διεπιστημονικές ή διαθεματικές προσεγγίσεις
ζ.1. Για τα εικαστικά και το Περιβάλλον

- Buraggi G., x.x., *Δημιουργίες Ανακύκλωσης*, μτφ. Μ. Moreνου, Φλούδας, Θεσσαλονίκη.
- Chauvel D. & P., 1998, *Παιδαγωγική και Περιβάλλον, Ανακάλυψη, Κατανόηση και Καλλιτεχνική Παραγωγή*, μτφ. Δ. Παπαδοπούλου, Τυπωθήτω, Αθήνα.

- Freixenet A., 1996, *Δημιούργησε και ανακύκλωσε*, μτφ. Λ. Παλαντίου, Πατάκης, Αθήνα.
- Μακκέυ Φράνσις, 1996, *Δραστηριότητες για το περιβάλλον*, μτφ. Β. Ηλιόπουλος, Πατάκης, Αθήνα.
- Παπανικολάου Ρ., 2001, *Με φαντασία...και υλικά από τη φύση*, Μικρός Πρίγκιπας, Θεσσαλονίκη.

ζ.2. Για τα εικαστικά και τη Λογοτεχνία ή τη γλώσσα

- Alen Paule –Deru Myriam, 1988, *Μελιά η μέλισσα στη χώρα με τα χρώματα*, μτφ. Ε. Βαλαβάνη, Παπαδόπουλος, Αθήνα.
- Βαρβόγλη Λ., 2002, *Έχασα το χρώμα μου και ψάχνω να το βρω!*, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Βασιλειάδου Β. –Μαντουβάλου Ηλιάδη Σ., 1989 *Μια τελίτσα μια φορά*, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, Θεσσαλονίκη.
- Γότση Αθηνά, 2001, *Χρωματιστά Χριστούγεννα*, Μίνωας, Αθήνα
- Ζαραμπούκα Σοφία, 1991, *Τα μαγικά χρώματα*, (συν Τετρ. ασκήσεων), Πατάκης, Αθήνα.
- Ζαραμπούκα Σ., 1991, *Τα σχήματα: Η οικογένεια τριγώνου*, (τετρ. ασ.), Πατάκης, Αθήνα.
- Καπλάνογλου Μάνια, 2001, *Τα χρώματα της Ίριδας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Καρύδη Π., 1995, *Μια πήλινη Χούφτα*, Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, Αθήνα.
- Krings An., 2002, *Ματθαίος ο σκαραβαίος*, μτφ. Β. Τσιώρου, Παπαδόπουλος, Αθήνα.
- Κυριτσόπουλος Αλέξης, 1976, *Το παραμύθι με τα χρώματα*, Κέδρος, Αθήνα.
- Μαρίνος Μ. Γιώργος, 1985, *Το ποίημα με τα χρώματα*, Καστανιώτης, Αθήνα
- Στεφανίδη Φωτεινή, 2002, *Άλφα-βήτα*, Σίγμα, Αθήνα.
- Χόλλαντ Κ.-Σράμπερ Β., 1999, *Λεονάρντο*, μτφ. Μ. Κοντολέων, Πατάκης, Αθήνα.

ζ.3. Για τα εικαστικά και τα Μαθηματικά

- Βασιλειάδου Βούκα Μαρία–Μαντουβάλου Ηλιάδη Σοφία, 1989, *Μια τελίτσα μια φορά*, Αγροτικές Συνεταιριστικές Εκδόσεις, Θεσσαλονίκη.
- Δαβέρου Ν. Γιούλα, χ.χ. *Παίζοντας με τις έννοιες*, (Μαθαίνω τις πρώτες μαθηματικές έννοιες μέσα από την τέχνη), Ελληνοεκδοτική, Αθήνα.
- Δαβέρου Ν.Γιούλα Ν., 2004. *Το παιχνίδι των αριθμών και των σχημάτων μέσα από τη τέχνη*, εκδ. Νεκτάριος Παναγόπουλος, Αθήνα.
- Ζαραμπούκα Σοφία, 1991, *Τα σχήματα: Η οικογένεια τριγώνου*, (Συν Τετράδιο Ασκήσεων), Πατάκης, Αθήνα.
- Kohl M. A.-Gainer C., 2004, *Μαθηματικές έννοιες και τέχνη (Δραστηριότητες και*

κατασκευές για την κατανόηση των μαθηματικών εννοιών, μτφ. Α. Βεργιοπούλου, Σαββάλας, Αθήνα.

Μαγουλιώτης Απ., 1994, *Το μπλοκ της φαντασίας*, GUTENBERG, Αθήνα.

Σάρμαν Λ., 1995, *Το πρώτο μου βιβλίο με τα σχήματα*, μτφ. Ρ. Ρώσση-Ζαΐρη, Μίνωας, Αθήνα.

ζ.4. Για τα εικαστικά και τα Θρησκευτικά

Sagarra M.-Rovira F., 2006 *Αγία Γραφή, δραστηριότητες και κατασκευές*, μτφ. Ε. Εμκε, Σαββάλας, Αθήνα.

Blanco L.-Carbonell S., 2006, *Αρετές και Αξίες*, μτφ. Έφ. Μαρκοζάνε, Σαββάλας, Αθήνα

ζ.5. Για τα εικαστικά και τους πολιτισμούς

Αντουάν-Άτερσεν Β., 2004, *Ο κόσμος μέσα από την τέχνη*, μτφ. Ε. Πλέσσα, Πατάκης, Αθήνα.

Kohl Mary Ann-Poter Jean, 2003, *Τέχνη και κουλτούρα απ' όλο τον κόσμο*, μτφ. Α. Βεργιοπούλου, Σαββάλας, Αθήνα.

Nicholson Sue, 2005, *Τέχνη στον κόσμο*, μτφ. Φ. Χανή, Σαββάλας, Αθήνα.

ζ.6. Για τα εικαστικά και τις γιορτές και τη διακόσμηση

Αντζουλάτου Ευρυδίκη 1993, *Πέρδικες και πουλιά*, Αθήνα.

Βαν ντε Βουβέρ Μπριζίτ, 2000, *Μουσικά όργανα, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.

Bassachs A. κ.ά., 1998, *Δημιουργικές δραστηριότητες για τη νηπιακή εκπαίδευση, Γιορτές*, μτφ. Θεοδωροπούλου, Πατάκης, Αθήνα.

Bull Jane, 2004, *Το βιβλίο των Χριστουγέννων*, μτφ. Β. Νίκα, Πατάκης, Αθήνα.

Chevalier M., 1997, *Λουλούδια με χαρτί γκοφρέ*, μτφ. Κ. Βασιλείου, Βασιλείου, Αθήνα.

Chevalier Marie, 1997, *Δώρα έκπληξη*, μτφ. Κ. Βασιλείου-Ζάγορα, Βασιλείου, Αθήνα.

Chevalier Marie, 1997, *Χριστούγεννα*, μτφ. Κ. Βασιλείου-Ζάγορα, Βασιλείου, Αθήνα.

Γκιγιόμ Βερόνικ, 2000, *Χριστούγεννα, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.

Γότση Αθηνά, 2001, *Χρωματιστά Χριστούγεννα*, Μίνωας, Αθήνα

Grisewood S., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου κοσμήματα*, μτφ. Μ. Τσιεδάκη, Modern Times, Αθήνα.

Ελένη Έ.-Κανελλόπουλος Γ., 2004, *40+1 ιδέες για χειροποίητες κάρτες*, Πατάκης, Αθήνα.

- Imoti B. κ.ά, κ.κ., *Δημιουργίες για τα Χριστούγεννα*, μτφ. Μ. Moreνου, Φλούδας, Θεσσαλονίκη.
- Kohl Mary Ann-Poter Jean, 2003, *Τέχνη και κουλτούρα από όλο τον κόσμο*, μτφ. Α. Βεργιοπούλου, Σαββάλας, Αθήνα.
- Lamérand V., 1997, *Πασχαλινά παιχνίδια*, μτφ. Κ. Βασιλείου, Βασιλείου, Αθήνα.
- ΜακΚόνικο Χ., 1996, *Χριστουγεννιάτικες κατασκευές*, μτφ. Λ. Παλλαντίου, Καστανιώτης, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Διακοσμητικά μπουκέτα*, 22, Αθήνα
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Κοσμήματα με χάντρες* 13, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Συσκευασίες δώρου* 14, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Διακοσμητικά κεριά* 16, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Χριστουγεννιάτικες κατασκευές με χαρτί* 1, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Πασχαλινές κατασκευές για παιδιά* 5, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Διακοσμητικές κατασκευές από χαρτόνι* 3, Αθήνα.
- Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Ιδέες για παιδικά πάρτι* 9, Αθήνα
- Michael D., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου χαρταετούς*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.
- Πία Σπ., χ.χ. *Πρωτότυπες κατασκευές και ιδέες και υλικά, Χριστούγεννα*, Χατζηλάκος, Αθήνα.
- Πία Σπ., χ.χ. *Πρωτότυπες κατασκευές και ιδέες και υλικά, Απόκριες -Άνοιξη*, Χατζηλάκος, Αθήνα.
- Stowwell Ch., 2000, *Φτιάχνω μόνος μου κάρτες*, μτφ. Μ. Τσιλεδάκη, Modern Times, Αθήνα.
- Τελέ-Λυζιέ Μπερναντέτ 2000, *Μαγειρική, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.
- Χανή Φαίη, 2003, *Κάρτες, Ωρίων*, Αθήνα.

ζ.7. Για τα εικαστικά και τις άλλες τέχνες

- Γιαλουράκη Σοφία, 2005, *Το κουτί της τέχνης*, Δίπτυχο, Αθήνα..
- Γκιγιόμ Βερόνικ 2000, *Μεταμφιέσεις, κατασκευές για μικρά παιδιά*, μτφ. Χ. Αποστολόπουλος, Ντουντούμης, Αθήνα.
- Lamérand Violaine, 1997, *Μάσκες*, μτφ. Κ. Βασιλείου-Ζάγορα, Βασιλείου, Αθήνα.
- Mantegazza Giovanna, 1994, *Παίξε με τις σκιές*, μτφ. χ.τ., Όμικρον, Αθήνα.
- Μαρτί Μ.-Σανθ Ι., 2004, *Θέατρο σκιών & μάσκες*, μτφ. Η. Δεληδήμου. Ντουντούμης, Αθήνα.
- Μαρτί Μ.-Σανθ Ι., 2004, *Μαριονέτες & παντομίμα*, μτφ. Η. Δεληδήμου. Ντουντούμης, Αθήνα.
- Μαρτί Μ.-Σανθ Ι., 2004, *Σκηνικά & κοστούμια*, μτφ. Η. Δεληδήμου. Ντουντούμης, Αθήνα.

Μαρτί Μ.-Σανθ Ι., 2004, *Σκηνογραφία & μακιγιάζ*, μτφ. Η. Δεληδήμου. Ντου-
τούμης, Αθήνα.

ζ.8. Για τα Εικαστικά και τα Παιχνίδια

Ζιραρντέ Σ. κ.ά., 1996, *Η τέχνη του Λεονάρντο*, μτφ. Γ. Ράικος, Καστανιώτης,
Αθήνα.

Ζιραρντέ Σ. κ.ά., 1996, *Οι πίνακες του Πάμπλο*, μτφ. Γ. Ράικος, Καστανιώτης,
Αθήνα.

Lynn Sara & James Diane, 1995, *Παιχνίδια με το χρώμα*, μτφ. Δ. Θεοδωρακά-
τος, Αθήνα.

Lynn S. & James D., 1995, *Παιχνίδια με το χαρτί*, μτφ. Δ. Θεοδωρακάτος,
ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ, Αθήνα.

M. Kalf Dora, 1989, *Παιχνίδι με την άμμο*, μτφ. Ελ. Κομινού, Αρσενίδης, Αθήνα.

Μαλλιάρης Παιδεία, 2003, *Mobile*, Μαλλιάρης Παιδεία, Αθήνα.

Παπαδάκη Γεύσω, 2005, *Ομαδικά παιχνίδια με άξονα τη ζωγραφική*, Διάπλα-
σης, Αθήνα.

Riolo Elettra, 1994, *Ας παίξουμε με τα χρώματα*, μτφ. Κ. Φαρίδης, Ρέκος, Θεσ-
σαλονίκη.

Τραίν Μ.-Τζοπέ Ι., 2000, *Παιχνίδια για παιδιά προσχολικής ηλικίας*, μτφ. Μ.
Μούγιαννη, Καστανιώτης, Αθήνα.

Rocard Ann, 1991, *Κάστρα στη άμμο*, μτφ. Αγ. Στρομπούλη, Gutenberg, Αθήνα.